

התחלת התורה בבראשית ובריאת המאורות

הדפים הבאים מוקדשים לשני נושאים:

בחלק הראשון נדון בשאלה מדוע התורה פותחת בסיפור בריאת העולם? - נעקוב אחרי גילגוליו של רעיון. לאחר מכן נדון בבריאת המאורות ונעיין במשמעות שנתנו המדרשים למיעוטה של הלבנה, להיותה 'מאור קטן' ולבריאתה מחדש כל חודש.

1. רש"י בראשית פרק א פסוק א

(א) בראשית - אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל [את] התורה אלא (שמות יב ב) מהחודש הזה לכם, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו [בה] ישראל, ומה טעם פתח בבראשית, משום (תהלים קיא ו) כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים, שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו:

תהלים פרק קיא ז

מעשיו ידיו אָמַת וּמִשְׁפָּט נֶאֱמָנִים כָּל פְּקוּדָיו:

שמות פרק יב

(א) וַיֹּאמֶר יְדָדָד אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן בְּאָרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר:

(ב) הַחֲדָשׁ הַזֶּה לָכֶם רֵאשִׁי חֲדָשִׁים רֵאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחֲדָשֵׁי הַשָּׁנָה:

(ג) דַּבְּרוּ אֶל כָּל עַדְתֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר בְּעֵשֶׂר לְחֲדָשׁ הַזֶּה וַיִּקְחוּ לָהֶם אִישׁ שֶׁה לְבַיִת אֲבֹתָ שֶׁה לְבַיִת:

- מדוע לפי רש"י היה צריך להתחיל את התורה מהחדש הזה לכם?

- מה מטרת ספר בראשית לפי רש"י?

מה ההבדל בין רש"י לבין דברי ר' יצחק במדרש תנחומא?

2. מדרש תנחומא (בובר) פרשת בראשית סימן יא

[יא] אמר ר' יצחק לא היה צריך לכתוב את התורה אלא מהחדש הזה לכם, ולמה כתב מבראשית, להודיע כח גבורתו, שנאמר כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים (תהלים קיא ו) .

מה ההבדל בין רש"י לבין מדרש בראשית רבה?

3. בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה א

ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי פתח כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת וגו' (תהלים קיא ו) , מה טעם גילה הקב"ה לישראל מה שנברא ביום ראשון וביום ב' וגו', מפני אומות העולם שלא יהו מונים את ישראל ואומ' להם הלא אומה שלבזזות אתם אתמהא, וישראל משיבין להם ואתם הלא בזוזה היא בידכם הלא כפתרים היוצאים מכפתור השמידום וגו' (דברים ב כג) , העולם ומלאו שלהקב"ה הוא, כשרצה נתנו לכם וכשרצה נטלו מכם ונתנו לנו הדא היא דכת' לתת להם נחלת גוים, כח מעשיו הגיד לעמו הגיד להם את הבראשית בראשית ברא אלהים וגו'.

מה ההבדל המהותי בין דברי המדרש במדבר רבה למדרשים הקודמים?

4. במדבר רבה (וילנא) פרשה כג ד"ה יב

יב זש"ה (זהו שאמר הכתוב) (תהלים קיא) כח מעשיו הגיד לעמו אמר להם הקב"ה לישראל יכול הייתי לבראות לכם ארץ חדשה אלא בשביל להראות לכם את כחי אני הורג את שונאיכם מפניכם ונותן לכם את ארצם לקיים מה שנאמר כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים.

כיצד מסביר הרמב"ן את רש"י - מהו המסר המרכזי?

5. רמב"ן בראשית פרק א פסוק א

בראשית ברא אלהים - אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחודש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ומה טעם פתח בבראשית משום כח מעשיו הגיד לעמו, שאם יאמרו אומות העולם לסטים אתם שכבשתם לכם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם, כל הארץ של הקב"ה היא, ונתנה לאשר ישר בעיניו, וברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו. וזו אגדה בלשון שכתבה רבינו שלמה (רש"י) בפירושו:

ויש לשאול בה, כי צורך גדול הוא להתחיל התורה בבראשית ברא אלהים, כי הוא שורש האמונה, ושאינו מאמין בזה וחושב שהעולם קדמון, הוא כופר בעיקר ואין לו תורה כלל. והתשובה, מפני שמעשה בראשית סוד עמוק אינו מובן מן המקראות, ולא יוודע על בוריו אלא מפי הקבלה עד משה רבינו מפי הגבורה, ויודעיו חייבין להסתיר אותה, לכך אמר רבי יצחק שאין להתחיל התורה צורך בבראשית ברא, והספור במה שנברא ביום ראשון ומה נעשה ביום שני ושאר הימים, והאריכות ביצירת אדם וחוה, וחטאם וענשם, וספור גן עדן וגרוש אדם ממנו, כי כל זה לא יובן בינה שלימה מן הכתובים, וכל שכן ספור דור המבול והפלגה, שאין הצורך בהם גדול, ויספיק לאנשי התורה בלעדי הכתובים האלה, ויאמינו בכלל בזכר להם בעשרת הדברות (שמות כ יא) כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר במ וינח ביום השביעי, ותשאר הידיעה ליחידים שבהם הלכה למשה מסיני עם התורה שבעל פה:

ונתן רבי יצחק טעם לזה, כי התחילה התורה בבראשית ברא אלהים וספור כל ענין היצירה עד בריאת אדם, ושהמשילו במעשה ידיו וכל שת תחת רגליו, וגן עדן שהוא מבחר המקומות הנבראים בעולם הזה נעשה מכוון לשבתו, עד שגירש אותו חטאו משם, ואנשי דור המבול בחטאם גורשו מן העולם כולו, והצדיק בהם לבדו נמלט הוא ובניו, וזרעם חטאם גרם להם להפיצם במקומות ולזרותם בארצות, ותפשו להם המקומות למשפחותם בגוייהם כפי שנזדמן להם:

אם כן ראוי הוא, כאשר יוסיף הגוי לחטוא, שיאבד ממקומו ויבוא גוי אחר לרשת את ארצו, כי כן הוא משפט האלהים בארץ מעולם, וכל שכן עם המסופר בכתוב כי כנען מקולל ונמכר לעבד עולם (להלן ט כז), ואינו ראוי שיירש מבחר מקומות היישוב, אבל יירשוה עבדי ה' זרע אוהבו, כענין שכתוב (תהלים קה מד) ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חקיו ותורתיו ינצורו. כלומר, שגירש משם מורדיו, והשכין בו עובדיו, שידעו כי בעבודתו ינחלוה, ואם יחטאו לו תקיא אותם הארץ, כאשר קאה את הגוי אשר לפניו:

בראשית פרק ט

(כה) וַיֹּאמֶר אֱרֹוּר כָּנָעַן עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאַחֲיוֹ:

(כו) וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ יְדֹוֹד אֱלֹהֵי שָׁם וַיְהִי כְנָעַן עֶבֶד לְמוֹ:

תהלים פרק קה

(מב) כִּי זָכַר אֶת דְּבַר קִדְשׁוֹ אֶת אַבְרָהָם עֶבְדּוֹ:

(מג) וַיֹּצֵא עִמּוֹ בְּשָׁשׁוֹן בְּרָנָה אֶת בְּחִירָיו:

(מד) וַיִּתֵּן לָהֶם אַרְצוֹת גּוֹיִם וַעֲמַל לְאַמִּים יִירְשׁוּ:

(מה) בְּעִבּוֹר יִשְׁמְרוּ חֻקָּיו וְתוֹרָתוֹ יִנְצְרוּ הַלְלוּ יְהוָה:

- סכמו מהי חשיבותו של סיפור בראשית (כלומר, לשם מה הוא נכתב) לפי כל אחד מהפירושים?
- חישבו מהי תכלית התורה (בכלל) לפי כל אחד מהפירושים?

סיכום ביניים: ראינו שלש סיבות שונות להבאת סיפור הבריאה בתורה:

רש"י - להוכיח חוסר העולה בשיבתנו בארץ.

ר' יצחק בתנחומא - להודיע גבורתו של הקב"ה.

רמב"ן - להראות את הצידוק המוסרי לשיבתנו בארץ. (דייקו מה בין רש"י לרמב"ן? מי נותן צידוק

מוסרי גדול יותר לשיבתנו בארץ?)

ההתייחסות אל החדש הזה לכם, כזמן המיוחד לישראל, כאל פתיחה אפשרית של התורה, מובילה אותנו אל מדרשים המבקשים למצוא מקבילה בין בריאת העולם לסיפורו של עם ישראל וזאת על ידי סיפור בריאת המאורות:

בריאת המאורות

קראו את תיאור בריאת המאורות בתורה:

6. בראשית פרק א

(יד) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֹת בְּרַקיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה וְהָיוּ לְאֹתוֹת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וּשְׁנָיִם:

(טו) וְהָיוּ לְמְאֹרֹת בְּרַקיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַאִיר עַל הָאָרֶץ וַיְהִי כֵן:

(טז) וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים אֶת הַמְּאֹר הַגָּדֹל לְמַמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת הַמְּאֹר הַקָּטָן לְמַמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים:

(יז) וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בְּרַקיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַאִיר עַל הָאָרֶץ:

(יח) וּלְמַשֵּׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וּלְהַבְדִּיל בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב:

(יט) וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם רְבִיעִי: פ

- מהם תפקידי המאורות? כמה תפקידים יש להם?

מיעוט הלבנה וחידושה

7. תלמוד בבלי מסכת חולין דף ס עמוד ב

רבי שמעון בן פזי רמי (מצביע על סתירה), כתיב: +בראשית א'+ ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים וכתב: את המאור הגדול ואת המאור הקטן!

אמרה ירח לפני הקב"ה: רבש"ע, אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד? אמר לה: לכי ומעטי את עצמך! אמרה לפניו: רבש"ע, הואיל ואמרתי לפניך דבר הגון, אמעיט את עצמי? אמר לה: לכי ומשול ביום ובלילה, אמרה ליה: מאי רבותיה (מה יתרונו. כלומר: מה זה נותן לי), דשרגא בטיהרא מאי אהני? (שנר בצהרים מהו עוזר?) אמר לה: זיל (לך), לימנו בך ישראל ימים ושנים, אמרה ליה: יומא נמי, אי אפשר דלא מנו ביה תקופותא (עדין צריך גם את החמה, שאי אפשר שלא ישתמשו בה לחשב את התקופות¹), דכתב +בראשית א'+ והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים, זיל, ליקרו צדיקי בשמך: +עמוס ז'+ יעקב הקטן שמואל הקטן +שמואל א' י"ז+ דוד... הקטן. חזייה דלא קא מיתבא דעתה, (ראה שלא מתיישבת דעתה) אמר הקב"ה: הביאו כפרה עלי שמיעטתי את הירח! והיינו דאמר ר"ש בן לקיש: מה נשתנה שעיר של ראש חדש² שנאמר בו +במדבר כ"ח+ לה' - אמר הקב"ה: שעיר זה יהא כפרה על שמיעטתי את הירח.³

עמוס פרק ז פסוק ב

וְהָיָה אִם פָּלָה לְאָכַל אֶת עֵשֶׂב הָאָרֶץ וְאָמַר אֲדֹנָי יְדֹד סֶלַח נָא מִי יָקוּם יַעֲקֹב כִּי קָטָן הוּא:

שמואל א פרק יז פסוק יד

וַיְדַד הוּא הַקָּטָן וְשִׁלְשָׁה הַגְּדֹלִים הִלְכוּ אַחֲרָי שְׂאוּל:

במדבר פרק כח פסוק טו

¹ תקופות - השנה מחולקת ל-4 תקופות המקבילות ל-4 העונות. הימים בהם מתחלפות התקופות הם: היום הארוך בשנה, היום הקצר שבנה ושני הימים בהם היום והלילה שווים. מחזוריות התקופות תלויה בשמש.

² בכל קורבנות המוסף הקרבים בשבתות, חגים וראשי חודשים מביאים גם שעיר חטאת.

³ להבנת דברי ריש לקיש ראו המדרש הבא:

בראשית רבה פרשה ו ד"ה ג

אמר רבי פנחס בכל הקרבנות כתיב שעיר עזים אחד חטאת, ובראש חדש כתיב שעיר עזים אחד חטאת לה', אמר הקב"ה הביאו כפרה עלי שמיעטתי את הירח

ושעיר עזים אחד לחטאת לידנד על עלת התמיד יעשה ונסכו:

- מה הקושי בפסוקים עליו מתבסס הדרשן?
- מהם הרעיונות שמנסה המדרש להעביר? מה משמעות מיעוט הלבנה? מה משמעות הכפרה בשעיר ראש חודש?

8. בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה ו

ויר' לוי בשם ר' יוסי בר' לעיי דרך ארץ הוא שיהא הגדול מונה לגדול והקטן מונה לקטן, עשו מונה לחמה שהיא גדולה ויעקב ללבנה שהיא קטנה, אמר רב נחמן הא סימן טב, עשו מונה לחמה שהיא גדולה ומה החמה הזו שולטת ביום ואינה שולטת בלילה כך עשו יש לו בעולם הזה ואין לו לעולם הבא, יעקב מונה ללבנה שהיא קטנה ומה הלבנה הזו שולטת בלילה וביום כך יעקב יש לו בעולם הזה ולעולם הבא, ר' נחמן אמר חורי, ר' נחמן אמר כל זמן שאורו של גדול קיים אין אורו של קטן מתפרסם, שקע אורו של גדול מתפרסם אורו של קטן, כך כל זמן שאורו של עשוי קיים אין אורו של יעקב מתפרסם, שקע אורו של עשוי מתפרסם אורו של יעקב הה"ד קומי אורי וגו' (ישעיה ס א).

- את מי מסמל כל אחד מהמאורות?
- לאור הסמל במדרש זה, האם ניתן להבין מה פירוש הטענה אין שני מלכים משמשים בכתר אחד? מי בהיסטוריה טען כך ונאלץ להקטין את עצמו?

9. תלמוד בבלי מסכת חולין דף פט עמוד א

אמר רבי יוחנן משום רבי אלעזר בר' שמעון: כל מקום שאתה מוצא דבריו של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי בהגדה עשה אזניך כאפרכסת, +דברים ז'+ לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם וגו', אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: חושקני בכם, שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטין עצמכם לפני, נתתי גדולה לאברהם - אמר לפני +בראשית י"ח+ ואנכי עפר ואפר, למשה ואהרן - אמר +שמות ט"ז+ ונחנו מה, לדוד - אמר +תהלים כ"ב+ ואנכי תולעת ולא איש, אבל עובדי כוכבים אינן כן, נתתי גדולה לנמרוד - אמר +בראשית י"א+ הבה נבנה לנו עיר, לפרעה - אמר +שמות ה'+ מי ה', לסנחריב - אמר +מלכים ב' י"ח+ מי בכל אלהי הארצות וגו', לנבוכדנצר - אמר +ישעיהו י"ד+ אעלה על במתי עב, לחירם מלך צור - אמר +יחזקאל כ"ח+ מושב אלהים ישבתי בלב ימים.

דברים פרק ז פסוק ז

לא מרבכם מפל העמים חשק ידנד בכם ויבחר בכם כי אתם המעט מפל העמים:

שמות פרק טז פסוק ז

ובקר וראיתם את כבוד ידנד בשמעו את תלנתיכם על ידנד ונחנו מה כי <תלוננו> תלינו עלינו:

בראשית פרק יא פסוק ד

ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם פן נפוצ על פני כל הארץ:

שמות פרק ה פסוק ב

ויאמר פרעה מי ידנד אשר אשמע בקלו לשלח את ישראל לא אשלח:

מלכים ב פרק יח פסוק לה

מי בכל אלהי הארצות אשר הצילו את ארצם מידי כי יציל ידנד את רושלם מידי:

ישעיהו פרק יד פסוק יד

אעלה על במתי עב אדמה לעליון:

- מי עוד מיעט את עצמו? השוו מדרש זה למדרש הקודם על מיעוט הלבנה?

המדרש הבא מסביר מדוע החודש העברי תלוי בירח. עיברו על הרעיון הכללי, אין צורך להתעכב על כל הפסוקים המובאים בו:

10. שמות רבה (וילנא) פרשה טו

כו ד"א החדש הזה לכם, הה"ד (שם/תהלים/ עב) יפרח בימינו צדיק ורוב שלום עד בלי ירח, עד שלא

וכי יוכל אדם לישוב בכסאו של הקב"ה מי שנאמר בו (דניאל ז) כרסיה שביבין די נור, אלא מה הקב"ה שולט מסוף העולם ועד סופו ושולט בכל המלכים שנאמר (תהלים קלח) 'יודוך ה' כל מלכי ארץ, כן של שלמה מסוף העולם ועד סופו שנאמר (דה"ב = דברי הימים ב' = ט) וכל מלכי הארץ מבקשים את פני שלמה וגו', והמה מביאים איש מנחתו, לכך נאמר וישב שלמה על כסא ה' למלך, הקב"ה לבושו הוד והדר ונתן לשלמה הוד מלכות שנאמר (שם / דברי הימים א' כט) ויתן עליו הוד מלכות, בכסאו של הקב"ה כתיב (יחזקאל א) ודמות פניהם פני אדם ופני אריה ובשלמה כתיב (מלכים א' ז) ועל המסגרות אשר בין השלבים אריות בקר, וכתוב א' אומר (שם / מלכים א' ז') כמעשה אופן המרכבה, בכסאו של הקב"ה אין דבר רע נוגע שנאמר (תהלים ה) לא יגורך רע, ובשלמה כתיב (מלכים א' ה) אין שטן ואין פגע רע, הקב"ה עשה ששה רקיעים ובשביעי יושב ובכסאו של שלמה כתיב (שם / מלכים א' י) שש מעלות לכסא ויושב במעלה השביעית,

הרי נתמלא דיסקוס של לבנה ומשם התחילו המלכים פוחתין והולכין (דה"א = דברי הימים א' ג) ובן שלמה רחבעם ובן רחבעם אביה ובנו אסא, יהושפט, יהורם, אחזיהו, יואש, אמציהו, עזיה, יותם, אחז, יחזקיה, מנשה, אמון, יאשיהו, יהויקים, כיון שבא צדקיהו דכתיב (ירמיה לט) ואת עיני צדקיהו עור, חסר אורה של לבנה,

וכל אותן השנים אע"פ שהיו ישראל חוטאין היו האבות מתפללין עליהן ועושיין שלום בין ישראל למקום שנאמר (תהלים עב) ישאו הרים שלום לעם, ואין הרים אלא אבות שנאמר (מיכה ו) שמעו הרים את ריב ה', ועד מתי היו האבות מתפללין עליהן עד שאבד צדקיהו את עיניו וחרב בית המקדש שנאמר (תהלים עב) ורב שלום עד בלי ירח, עד ל' דור שהיה לישראל מן המלכות, מן אותה שעה ועד עתה מי עושה שלום לישראל ה' שנאמר (במדבר ו) ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום.

הקטע הבא עוסק בברכת הלבנה הנאמרת בכל חודש אחרי המולד. (יש לציין כי ע"פ ההלכה מותר לאומרם כל עוד הירח הולך ומתמלא, כלומר במחצית הראשונה כל חודש)

11. תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף מב עמוד א

ויאמר רבי אחא בר חנינא אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן: כל המברך על החדש בזמנו - כאילו מקבל פני שכינה,

תנא דבי רבי ישמעאל: אילמלא (לא) זכו ישראל אלא להקביל פני אביהן שבשמים כל חדש וחדש - דיים. אמר אביי: הלכך נימרינהו מעומד (לכן נגיד אותו - את ברכת הלבנה בעמידה)

אמר רב יהודה: ברוך [וכו'] אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם חק וזמן נתן להם שלא ישנו את תפקידם ששים ושמים לעשות רצון קונם פועלי אמת שפעולתן אמת וללבנה אמר שתתחדש עטרת תפארת לעמוסי בטן שהן עתידין להתחדש כמותה ולפאר ליוצרים על שם כבוד מלכותו ברוך אתה ה' מחדש חדשים.

- מדוע חידוש הירח הוא כהקבלת פני שכינה?

- כיצד נוסח ברכת הלבנה שמביא רב יהודה מתבסס על המדרשים שהבאנו קודם לכן?